

PROBLEMI ZGODVINE MEST NA SLOVENSKEM OD SREDE 18. STOLETJA DO LETA 1848 S POSEBNIM OZIROM NA LJUBLJANO

JOŽE ZONTAR

Prof. dr. Fran Zwitter je v svoji razpravi Problemi zgodovine slovenskih mest, ki jo je objavil leta 1937, ugotavljal: »Najbolj zane-marjen del zgodovine mest je pa 18. in 19. stoletje. V mnogih ozirih so nam prejšnja raz-dobja znana bolj kakor pa moderna doba. Ne-raziskana je doslej vsa likvidacija srednjeve-škega meščanstva in mestne ustave, ki se je izvršila v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. Zelo malo znani so začetki mo-derne industrije, še mnogo manj pa postanek modernega trgovstva in bank. Nepojasnjena je vloga, ki jo igrajo v socialnem in kultur-nem življenju izobrazenci iz svobodnih pokli-cev ter birokracija, ki jo je ustvarila šele te-rezijanska doba. In vendar spada prav postane-k meščanstva v modernem smislu besede v 18. stoletju med najbolj važna dejstva slo-venske zgodovine. Prepričan sem, da nam bo pojasnitev tega razvoja osvetlila v novi luči ves slovenski narodni preporod.«¹

Doslej je stanje raziskav omenjenih vpra-šanj že v marsičem napredovalo, kar kažejo številne razprave in članki, ki se nanašajo na ta vprašanja in so nastali v preteklih 40 letih. V prispevku, ki ima prav tako naslov Proble-mi, želim opozoriti na nekatera vprašanja zgodovine mest na Slovenskem v stoletju ab-solutistične države, kakršna se je začela raz-vijati v času Marije Terezije. Pri tem sem se omejil na t. i. celinska mesta in tudi ne za-jemam posebej obdobja Ilirskih provinc, za katerega je značilen specifičen položaj mest in ki zahteva ločeno obravnavo.

Svoje pojmovanje mesta je razvila vsaka doba, tako tudi obdobje absolutizma v času od srede 18. do srede 19. stoletja. V pravnem smislu je namreč nastanek mesta vezan na podelitev naziva mesto naselbini (navadno trgu). Ni naključje, da se v tem času sploh ni obravnavalo vprašanje, kdaj lahko postane naselbina mesto, kar je po eni strani najtes-neje povezano s politiko absolutistične drža-ve, ki je bila v popolnem nasprotju s kakr-šnokoli idejo o avtonomiji. Po drugi strani pa so bili nazori glede občine, kakršni so se izo-blikovali v prvi polovici 19. stoletja in so na-šli svoj odsvit tudi v provizoričnem občin-skem zakonu z dne 17. marca 1849 edini v tem, da naj ne bo razlike med občinami, ki zajemajo mestne in občinami, ki zajemajo vaške naselbine.²

Na začetku naj ugotovimo, da v obravna-vanem času in na obravnavanem območju

ni nastalo nobeno novo mesto. Po posamez-nih okrožjih smo imeli naslednje število mest.³

Okrožje (po območjih iz leta 1782)	Mesta
Ljubljana	Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Radovljica, Kamnik (5);
Novo mesto	Crnomelj, Kočevje, Kostanjevica, Krško, Metlika, Novo mesto, Višnja gora (7);
Postojna	Idrija, Lož (2);
Maribor	Maribor, Ormož, Ptuj (3);
Celje	Brežice, Celje, Slovenjgradec, Slovenska Bistrica (4);
Celovec	Št. Andraž (St. Andrä), Pliberk (Bleiburg), Friesach, Celovec, St. Leonhard, Strassburg, St. Veit (St. Vid), Velikovec, (Völkermarkt), Wolfsberg (Volšperk) (9);
Beljak	Gmünd, Beljak (2).

Za primerjavo naj navedemo še število trgov v tem času (prav tako po okrožjih):

Okrožje (po območjih iz leta 1782)	Trgi (število)
Ljubljana	5
Novo mesto	6
Postojna	6
Maribor	16
Celje	25
Celovec	14
Beljak	11

Številke kažejo, da je bilo torej na Kranj-skem bistveno manj trgov kot pa na Štajer-skem in Koroškem.

Po pravnem položaju so razlikovali med de-želnoknežjimi mesti in med mesti, ki so bila v lasti zemljiških gospostev. V skupini zad-njih je bila na Kranjskem Škofja Loka, ki je bila v lasti freisinškega gospodstva in na Štaj-erskem Ormož, v lasti tamkajšnjega gospost-va. Več je bilo mest, ki so bila v lasti zemlji-ških gospostev na Koroškem (Št. Andraž, St. Leonhart, Strassburg in Volšperk). Poleg tega je bilo deželno glavno mesto Celovec v lasti koroških deželnih stanov. Ko so začeli urejati mestne organe v času Jožefa II., so začeli upo-rabljeni za mesta, ki niso bila deželnoknežja, naziv municipalna mesta. Če primerjamo ta-kratni ustroj in delovno področje deželno-knežjih in municipalnih mest lahko ugotovi-mo, da ni — z izjemo formalno-pravnega po-ložaja — med njimi nobene razlike. Povsem drugačen položaj pa je nastal pri tistih mu-nicipalnih mestih, kjer so prenesli na zemlji-ško gospodstvo sodstvo, upravne zadeve in po-

biranje davkov in so odpravili mestne organe.

V obravnavanem času je začel dobivati pojem glavnih mest nove pomene. Deželna glavna mesta poznamo že od prej. Novost so postala glavna mesta za več upravno združenih dežel. V tem oziru je imela poseben pomen Ljubljana kot glavno mesto Ilirskih provinc v letih 1809 do 1813, nato pa je bila Ljubljana sedež upravno združene Kranjske in Koroške. Izoblikovala so se tudi nova ožja državna upravna območja, pri čemer so organi za ta območja začeli delovati v mestih. Tako so dobili okrožni uradi (kresije), ki so bili ustanovljeni leta 1748 svoje sedeže v mestih Ljubljana, Novo mesto, Celje, Maribor, Celovec, Beljak in Velikovec, ki so s tem postala okrožna glavna mesta. V notranjskem okrožju pa ni bilo v geografskem smislu primerno ležečega mesta in so določili trg Postojno za sedež in s tem glavni kraj okrožja.

V primeri z današnjim časom, ko je razmerje med številom prebivalstva, ki živi v mestih in številom prebivalstva na podeželju eno glavnih vprašanj razvoja populacije in urbanizacije, pa je bilo to vprašanje v obravnavanem obdobju manj pomembno, saj je živelo na območju, o katerem govorimo, v mestih le okoli 6% vsega prebivalstva. Na splošno razlikujemo glede številčnega razvoja prebivalstva v stoletju od srede 18. do srede 19. stoletja dve obdobji: od srede 18. ter v prvih desetletjih 19. stoletja je prebivalstvo skoraj stagniralo, sledila je doba počasnega in zmernega naraščanja, kar je trajalo nekako do sedemdesetih let 19. stoletja. Kar zadeva mesta, velja tudi za te, da je prvo obdobje pri njih na splošno čas stagnacije. Za sredo 18. stoletja je izračunal dr. Vlado Valenčič, da je štela Ljubljana okoli 9400 prebivalcev in da je v prvem obdobju prebivalstvo v Ljubljani naraslo približno za 6%, kar pomeni v bistvu stagnacijo. Enak razvoj sledimo tudi v drugih mestih. Toda v drugem obdobju so vsaj nekatera mesta bistveno hitreje naraščala v primerjavi s splošnim razvojem. Pri Ljubljani znaša naraščanje med leti 1813 in 1834 24%, med leti 1834 in 1874 pa kar 42%. Podobno naglo naraščanje prebivalstva proti sredi 19. stoletja sledimo tudi pri Mariboru, ni pa seveda mogoče takega razvoja posploševati za vsa naša mesta. Doseževanje v mesta ni bilo za razvoj mestnega prebivalstva torej tedaj nič manj pomembno kot danes. Vzrok za tako naraščanje naseljenosti je treba iskati v gospodarskem razcvetu, ki je ugodno vplival na naraščanje prebivalstva. Ljubljana je začutila prve vplive industrijske revolucije. V mestu je nastalo nekaj industrijskih podjetij, sladkorna rafinerija in

bombažna predilnica sta se razvili v pomembna obrata. Z Dunaja proti Trstu so gradili železnico, ki je pripomogla — še preden je bila dograjena do morja — do povečanja trgovskega prometa med Trstom in gospodarsko bolj razvitimi osrednjimi in severnimi deželami monarhije.⁴

Poleg številčnega razvoja nas zanima tudi socialna struktura mestnega prebivalstva. Analiza, ki jo pripravil dr. Vlado Valenčič za Ljubljano (brez Šempetrskega in Poljanskega predmestja ter Kurje vasi, za kar ni na voljo potrebnih virov) po stanju leta 1754, kaže, da je pripadalo poklicem, ki so opravljali kakšno gospodarsko dejavnost, komaj 30% mestnega prebivalstva (trgovci in kramarji, rokodelci s pomočniki in vajenci, vozniki, čolnarji, tovorniki, gostilničarji in ribiči). Več kot polovica prebivalstva je pripadala najnižjim socialnim slojem (dinarji, hišna služinčad, gostači). Plemstva je bilo v mestu 3%, duhovščine 1,33%, doktorjev prava in medicine 1,63% in uradnikov, ki niso spadali med plemstvo in doktorje 5,44%. Med mestnim prebivalstvom so torej številčno še vedno znatno prevladovali sloji, ki se niso vzdrževali s katerokoli gospodarsko dejavnostjo.⁵ Socialna struktura mest se je pričela v večji meri spreminjati šele v prvi polovici 19. stoletja, tam, kjer so začela mesta hitreje naraščati in so dobila večja industrijska podjetja. Tu nas zanima že nastajajoči delavski sloj v mestih. Na splošnem pa bodo zlasti za prvo polovico 19. stoletja potrebne še nadaljnje raziskave. Izključiti pa je treba kakršnekoli posplošitve.

Opisani razvoj prebivalstva se je kazal tudi na urbanističnem razvoju mest. Ves ta čas so se mesta le neznatno širila. Pri Ljubljani zaznamujemo nek premik edino s pričetkom kolonizacije gmajne Ilovca po letu 1840, ko se je pričela naselitev med Ižansko in Dolensko cesto. V notranjosti mesta so pogosto izkoristili površine, ki so jih pridobili s tem, da so podrli mestna obzidja.⁶

Z urbanističnim razvojem je neposredno povezano tudi vprašanje mestnih območij in njihove rasti. V upravno-statističnem smislu je moč govoriti o mestu kot naselju od leta 1770 dalje, ko so v naših krajih izvedli oštevilčenje hiš. Enote z lastno hišno numeracijo od št. 1 naprej so imenovali števeni oddelek; danes jih imenujemo kraj ali naselje (v upravno-statističnem smislu besede). Le večja urbanizirana naselja (kot npr. Ljubljana) niso imela enotnega oštevilčenja že od vsega začetka, marveč je imela vsaka ulica svojo posebno numeracijo. Ljubljana kot naselje je obsegala notranje mesto, 7 predmestij (Po-

ljansko, Šempetrsko, Kapucinsko, Gradišče, Krakovo, Trnovo, Karlovško) in Kurjo vas. Spodnja Šiška je bila v obravnavani dobi še samostojno naselje.⁷

V nekem smislu lahko govorimo o mestnem območju tudi z vidika mestnega dominija, s tem da ugotavljamo, koliko hiš v mestu ni bilo podložnih mestu, marveč so bile podložne različnim zemljiškim gospodstvom. Potem ko je kupilo mesto Ljubljana med leti 1600 in 1734 od vicedoma in različnih zemljiških gospodstev več kot 80 hiš, so bile leta 1754, ko je bilo v mestu in predmestjih 786 hiš, še vedno 204 hiše, ki niso bile podložne mestu.⁸ Podoben je bil položaj tudi drugod; tako je bilo leta 1749 v Kamniku poleg 181 mestu podložnih hiš, še 25 hiš tujih gospodstev.⁹ Ker je v obravnavanem času igralo vprašanje podložnosti hiš v mestih vedno manjšo vlogo, je v glavnem ostalo pri stanjih, ki so bila dosežena v mestih sredi 18. stoletja, vse do leta 1848.

V ozemelskem oziru pa poznamo v povezavi z mesti v tem času še nadaljnja dva pojma. Eden je bilo območje mestne jurisdikcije (mestnega pomirja), to je ozemlje, na katerem je mestni sodnik opravljal določene sodne funkcije. Ob pripravi jožefinske davčne regulacije po letu 1785 pa so nastala nova območja — občine: sprva zaradi davčnih potreb, vendar so njihovi organi — rihtarji, dobili kmalu tudi razne upravne naloge. Po letu 1814 so na območju bivših Ilirskih provinc prišla območja teh občin pri večini mest v direktno povezavo z mesti.

O srednjo pozornost namenjamo vprašanju propada mestne avtonomije. S podreditvijo mest okrožnim uradom za časa Marije Terezije je skoraj povsem izginila mestna avtonomija. Država je v vedno večji meri posegala v mestne zadeve in o njih odločala. Uporabljala je prisilna sredstva, če se ji je zdelo to potrebno. Tudi trške, obrtne in cehovske zadeve so podredili nadzoru okrožnih uradov. Tako so postali mestni organi v svojem bistvu več ali manj izvajalci oblasti okrožnih uradov. Pri samem propadanju mestne avtonomije razlikujemo več razvojnih faz. Sistem mestnih organov je ostal v terezijanski dobi še nespremenjen. Do sprememb prav tako ni prišlo pri volilnem postopku mestnih organov. Sistem menjave (mutacije) je bil vsaj pri večjih mestih do tedaj že odpravljen, dokončno pa so ga v tem času povsod prepovedali. Po tem načelu je smel namreč na dan volitev širši svet iz ožjega odpoklicati določeno število članov, ki so jih nadomestili z novimi. Odprava mutacije je pri mestih še vse bolj utrje-

vala oblast vrhnje plasti premožnih meščanov. Pač pa so v terezijanski dobi podaljšali funkcijsko dobo mestnih sodnikov in županov od enega na tri leta in zmanjševali število članov mestnih svetov, oziroma na Štajerskem določili, da smejo le trije člani mestnega sveta za svojo službo prejemati plačilo.

Jožef II. se ni čutil vezanega na stare mestne svoboščine ter jih je po svoji volji spreminjal ali pa jih sploh ukinjal. Izhodišče teh reform je bila želja, da postanejo mestni organi sodišča s kvalificiranimi sodniki (tremi ali štirimi svetniki, ki naj bi bili plačani uradniki s potrebnimi izpiti). Obenem pa naj bi ta organ vodil tudi mestne upravne in gospodarske zadeve. Na čelu tega organa, imenovanega mestni magistrat, je bil župan, ki so ga sprva še volili na štiri leta, od leta 1793 pa kot magistratne svetnike za nedoločen čas (brez omejitve). Zunaj deželnih glavnih mest so se zadovoljili s tem, da je bil najmanj en magistratni svetnik plačan uradnik, ki je bil obenem tudi sindik, to je mestni tajnik. Najprej so postavili mestni magistrat na Dunaju (leta 1783). V Gradcu, Celovcu in Gorici so organizirali magistrat leta 1784 in v Ljubljani naslednje leto. Tega leta (1785) so pričeli z organiziranjem magistratov tudi pri ostalih mestih. Pri tem je novomeški okrožni glavar ugotavljal, da so bili pri majhnih mestih mestni sodnik in člani mestnih svetov preprosti meščani, ki največkrat niso znali ne brati ne pisati, mestni pisarji pa so se zelo slabo spoznali na sodno poslovanje in zemljiško-knjižne zadeve. Pri organiziranju magistratov je prišlo do razlik med posameznimi deželami. Na Kranjskem so okrožni uradi za večino mest menili, da nimajo finančnih sredstev, da bi postavili magistrate, vendar so nato vsaj pri nekaterih mestih organizirali magistrat. Pač pa so dotedanja deželnoknežja mesta Radovljico, Kostanjevico in Krško izročili bližnjim zemljiškim gospodstvom (s tem so postala municipalna), poleg tega pa prenesli na ta zemljiška gospodstva tudi sodstvo nad meščani in vodstvo mestnih upravnih zadev (s tem pa odpravili tudi mestne organe). Isto so želeli napraviti tudi s Črnomljem, Metliko in Višnjo goro, vendar teh mest ni bilo pripravljeno prevzeti nobeno gospodstvo. Tendence, ki je bila na Kranjskem, da bi pri manjših mestih čim bolj prenesli upravo in sodstvo na zemljiška gospodstva, se je kazala tudi v tem, da v freisinški Škofji Loki niso dovolili organizirati magistrata, čeprav je mesto dokazovalo, da ima zadosti dohodkov za njegovo vzdrževanje. Od tedaj je izvajalo loško gospodstvo direktno sodstvo nad meščani.

Drugače je šel razvoj na Štajerskem in Koroškem. Tam so pri vseh mestih (tudi municipalnih) organizirali magistrature, resda ponekod šele v začetku 19. stoletja npr. v Ormožu leta 1804). Vse to tudi kaže na večjo moč mest na Štajerskem in ni naključje, da so štajerska mesta dosegla po letu 1790 pravico, da so bila v deželnem zboru iz vsakega okrožja zastopana z dvema odposlancema in da je bil v ožjem stanovskem odboru tudi zastopnik deželnoknežjih mest in trgov. Kranjskim mestom pa kljub vsem pritožbam (zlasti je bila v tem pogledu aktivna Ljubljana), to ni uspelo.

Župana in magistratne svetnike je sprva volil odbor meščanov v navzočnosti okrožnega glavarja. Od leta 1803 dalje pa člane magistrata, ki so bili plačani in so imeli potrebne izpite, niso več volili, marveč jih je imenoval gubernij na podlagi dogovora z apelacijskim sodiščem. Mestu je ostala edino pravica, da je predlagalo kandidate. Vse to je še v večji meri prispevalo h krepitvi birokratske uprave v mestih pa tudi nasploh. Meščanom naj bi še nadalje ostal določen vpliv na mestno gospodarstvo, s tem da so mogli izvoliti poseben meščanski gospodarski odbor, ki pa ni imel posebnega pomena.

Zanimivo je, da so bile mnogokaterne reforme Jožefa II. po njegovi smrti preklicane, mestne avtonomije pa niso več obnovili, niti ne oblik mestne uprave iz časa Marije Terezije. Nasprotno se je propad mestnih avtonomij še celo stopnjeval.

Pri magistratih deželnih glavnih mest je kmalu začelo prihajati do sprememb. Ta mesta so imela obsežno sodno pristojnost, saj so leta 1783 postala splošna sodišča prve stopnje za neplemiške svobodne osebe v vsej deželi. Kmalu so začeli razpravljati o tem, da bi združili magistratni sodišči v Ljubljani in Celovcu s tamkajšnjimi deželnimi sodišči. V Celovcu so to napravili leta 1808, v Ljubljani in Gorici pa leta 1814. Pri teh mestih so ostali le še političnoekonomski, to je upravnoekonomski magistrati, medtem ko je prišlo celotno področje sodstva na deželna sodišča. V Gradcu pa je ostal magistrat nespremenjen kot oblastvo prve stopnje v upravnih, sodnih, merkantilnih in meničnih zadevah.

Francoska organizacija komunalnih arrondissementov oziroma merij, ki je stopila na območju Ilirskih provinc v veljavo s 1. 1. 1812, ni delala razlike med mestnimi in podeželskimi občinami. Po obnovitvi avstrijske oblasti na ozemlju bivših Ilirskih provinc pa je prišlo do nadaljnje spremembe v zvezi z mesti. Magistratov namreč niso več obnovili: sodstvo je prešlo v celoti na okrajne komisariate. To je pomenilo konec še zadnjih ostan-

kov posebne mestne uprave (medtem ko o mestni avtonomiji ni mogoče govoriti že več kot pol stoletja). Mesta so padla na enako stopnjo kot vaške naselbine s tem, da so kot upravna občina dobile rihtarja, ki ga je postavljala okrajna gosposka izmed prebivalcev mesta. Kot v zasmeh tradiciji so smele na podlagi uredbe organizacijske dvorne komisije z dne 22. 11. 1814 tiste občine, ki so predstavljale privilegirana mesta, svoje rihtarje imenovati mestne rihtarje. Izjemo so predstavljala le še deželna glavna mesta s svojimi upravnoekonomskimi magistrati, med drugimi tudi Ljubljana. Ni mogoče primerjati francoskih komunalnih arrondissementov oziroma merij s sistemom avstrijskih občin iz časa pred letom 1848. Toda skupno je obema to, da ne poznate mesta kot posebnega privilegirane organizma. To je vsekakor eden izmed elementov francoske organizacije, ki jih je Avstrija po letu 1814 prevzela. Obenem pa je to pomenilo tudi definitivni konec posebne organizacije mest in sicer na celotnem zopet pridobljenem ozemlju. Zato ni naključje, da Avstrija po letu 1814 tudi ni obnovila cehovske organizacije, ki so jo odpravili v francoski dobi, oblike, ki je najtesneje povezana z mesti. Dejansko pa ji slednje ni povsem uspelo. Cehi so se večinoma ohranili brez vsakega oblastvenega pooblastila kot nekeke zadruga ali bratovščine pod krinko dobredelnih ali verskih namenov.

Drugače pa je bilo v celovškem okrožju in na Štajerskem, torej na območjih, ki so bila zunaj Ilirskih provinc. Tu je država vse do leta 1848 še pustila stari sistem mestnih magistratov nespremenjen.¹⁰

Propad mestne organizacije je spremljal še drug pojav. Absolutistična država je postavila leta 1748 lastne organe na stopnji okrožij. Na nižji stopnji tega še ni zmogla in se je morala naslanjati na zemljiška gospostva in mesta. Tudi velika večina mest je dobila v 80 letih 18. stoletja v upravno nabornookrajni komisariat. Po načrtu iz leta 1787 naj bi določenim mestnim magistratom poverili tudi kazensko (kriminalno) sodstvo na celotnem območju, ki bi jim ga posebej določili. Toda tega načrta niso uresničili, po letu 1814 pa na ozemlju bivših Ilirskih provinc (z izjemo deželnih glavnih mest, kjer so bili političnoekonomski magistrati) okrajnega komisariata niso poverili nobenemu mestu več.¹¹

Na koncu bi želel omeniti še vprašanje gospodarskega oziroma finančnega stanja mest. Za drugo polovico 18. stoletja so značilne permanentne gospodarske težave vseh mest, ki pa so jih imela tudi že v prvi polovici 18. sto-

letja. Te težave in s tem zvezane nerednosti so dale dostikrat povod za večje poseganje vicedomov v mestne zadeve. Tako so se v prvi polovici 18. stoletja stalno ponavljali davčni zaostanki mest (na Kranjskem so bila to zlasti mesta Novo mesto, Krško, Višnja gora, Kamnik, Kostanjevica, Lož, Metlika in Črnomelj). V 70 letih in v začetku 80 let 18. stoletja so se okrožni uradi še posebej lotevali sanacije mestnih financ. Zatekali so se tudi k takšnim ukrepom kot je bila odprodaja mestnih realitet na dražbi, dajanje v zakup mestnih pristojbin in podobno. Kar zadeva slabo finančno stanje, ni bilo dosti bolje pri Ljubljani. Ob organiziranju magistratov po letu 1783 so okrožni uradi ponovno ugotavljali zelo slabo gospodarsko stanje večine mest.¹² Toda za sedaj še vse premalo poznamo dejansko stanje mestnih gospodarstev in dejanske vzroke opisanega stanja, da bi bilo mogoče sprejemati kake zaključke.

V okviru tega prispevka sem skušal opozoriti le na nekatera vprašanja iz zgodovine mest v stoletju pred marčno revolucijo leta 1848, zato še zdaleč niso izčrpani vsi problemi povezani z mesti v tem obdobju. Ne glede na opisani razvoj položaja mest je treba namreč zasledovati odnos mest (včasih gre tudi za odnos posameznih slojev v mestu) do vprašanj, ki so jih postavljali gospodarski razvoj, pomemben razvoj šolstva v tem času in ne nazadnje tudi začetki bolnišnic in odpravljajne starih meščanskih špitalov. Glede odnosa mesta do vprašanj gospodarstva v Ljubljani je treba opozoriti na deli Ivan Slokar — Vlado Valenčič, Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja in na delo Vlado Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja.¹³ In končno ni mogoče iti tudi mimo vprašanj vsakodnevnega življenja mestnih prebivalcev v obravnavanem času, ki so šele komaj načeta.

OPOMBE

1. F. Zwitter, Problemi zgodovine slovenskih mest, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1937, str. 246. — 2. S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, str. 146; *Reichs-Gesetz-und Regierungsblatt* 1849, št. 170. — 3. Schematismus des Laibacher Gouvernement-Gebiets für das Jahr 1820; Schematismus des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1833; Schematismus für Steiermark und Kärnten auf das Jahr 1824; Schematismus des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1830. — 4. V. Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti, *Kronika II*, 1954, str. 195—200; V. Valenčič, Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane, *Kronika V*, 1957, str. 120; V. Melik, Družba na Slovenskem v predmarčni dobi, *Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Obdobja 2*, Ljubljana 1981, str. 514. — 5. V. Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti, *Kronika II*, 1954, str. 196—200. — 6. A. Melik, Razvoj Ljubljane, *Geografski vestnik V—VI*, 1929—1930 str. 129; J. Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, *knjižnica Kronike*, zvezek 2, 1956, str. 44. — 7. Schematismus des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1833. — 8. F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, *Geografski vestnik V—VI*, 1929—1930, str. 148; V. Valenčič, Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane, *Kronika V*, 1957, str. 118. — 9. V. Valenčič, Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju, *Kamniški zbornik VI*, 1960, str. 25. — 10. J. Zontar, Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848 (doktorska disertacija, tipkopis), Ljubljana 1976. — 11. J. Zontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849, *Zgodovinski časopis* 1980, 1—2, str. 119 dalje. — 12. V. Valenčič, Iz kamniškega gospodarstva v XVIII. stoletju, *Kamniški zbornik VI*, 1960, str. 13. 13. Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, *Razprave*, zvezek 4, Ljubljana 1977; V. Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 3*, Ljubljana 1981.

